

Janez Stanonik

ZGODNJI ANGLEŠKI POTOPISI PO SLOVENIJI

Leta 1989 je v Gornjem Milanovcu (Srbija) izšla knjiga Zdenka Leventala s prevodi angleških potopisov preko jugoslovanskih dežel, ki so nastali v času od konca srednjega veka pa do srede XIX. stoletja.¹ Med temi potopisi je več tekstov, ki govorijo o slovenskih krajih, kar precej je celo takih, ki so bili doslej pri nas nepoznani. Zato je prav, da knjigo zabeležimo in ocenimo tudi v Sloveniji. Avtor knjige, Zdenko Levental, po poreklu iz Vojvodine, je profesor na medicinski fakulteti univerze v Bernu, Švica. Že doslej je objavil v Nemčiji, Jugoslaviji in Angliji razprave, v katerih proučuje zgodovino stikov med Anglijo in jugoslovanskimi narodi, zlasti na medicinskem področju, v zvezi z delom britanskih sanitetnih misij pri nas v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne.

V Leventalovi knjigi so zbrani teksti 31 angleških avtorjev, v prevodih, z ustreznimi komentarji in biografskimi podatki. Deloma so to krajše beležke, deloma prepisi korespondence, deloma odlomki iz obširnejših del, v kolikor govorijo o jugoslovanskem ozemlju. Teksti so urejeni po kronološkem redu.

Pravzaprav so vsa ta potovanja potekala po treh smereh: sprva predvsem po morju iz Benetk, ob istrski in dalmatinski obali v Levant; nekoliko kasneje z Dunaja ob Donavi v Beograd, Niš in preko Sofije v Carigrad; in končno še potovanja po severozahodni Hrvaški in Sloveniji.

Prva angleška potovanja ob jadranski obali so povezana z romanji v Palestino (William Wey, 1458, 1462; Richard Guylforde, 1506; Richard Torkington, 1517; John Locke, 1553). Pot jih je vodila iz Benetk ob istrski obali (Rovinj, Poreč, Pula) in mimo mest v Dalmaciji (predvsem Zadar, Split, Korčula in Dubrovnik) proti Krfu. Beležke s teh poti so skromne, mnoge kraje so ti potniki videli le od daleč, zanimali so se skoraj izključno le za verske objekte, zlasti za relikvije. Leta 1506 Richard Guylforde kot prvi uporablja za amfiteater v Puli oznako Rolandova trdnjava, kar 1609 ponovi tudi William Lithgow in v tridesetih letih XVIII. stoletja Richard Pococke: ta imenuje ostanke starega porušenega svetilnika v Puli Orlandov stolp. Ta pričevanja so zanimiva, ker dokazujejo, da je srednjeveški evropski viteški ep (francoski cikel Karla Velikega) prihajal k nam tudi preko Italije in da je imel v Puli večstoletno tradicijo.²

Sredi XVI. stoletja usahne število angleških romarjev, ker so Palestino zasedli Turki in ker je v Angliji zavladovala reformacija. Zato so se angleški romarji začeli izogibati poti preko Italije. Romarjem so sledili tako imenovani »filozofski potniki«, katerih namen je bil, da si s potovanji razširijo izobrazbo. Ob jadranski obali je bil prvi tak posvetni potnik William Lithgow (1609), ki je predvsem iskal doživljaje. Bil je po poreklu Škot; ko je prišel v stik z uskoki, so ga ti lepo sprejeli, ker so videli podobnost v imenih Škot in uskok. »Filozofske potnike« zanimajo še posebej sledovi antike (George Sandys, 1610; George Wheeler, 1675). Po ustanovitvi angleške Kraljeve družbe 1662 so to često člani te družbe (Francis Vernon, 1676; Thomas Watkins, 1787–1789). Leta 1757 je Robert Adam temeljito proučil Dioklecijanovo palačo in si priskrbel številne upodobitve iz nje-nega okolja. Leta 1829 je Thomas Allason objavil knjigo o antičnih spomenikih v Puli (za vir mu je služil Alberto Fortis), govori pa tudi obširno o Morlakih, uskokih in hajdukih v Dalmaciji. Končno moramo med temi potniki omeniti še Johna Howarda, ki je kot medicinec potoval 1785 ob jadranski obali ter se zanimal za tamkajšnje karantene, deloma pa tudi za zapore. Ob tem omeni, da se »o zaporih v glavnem mestu Kranjske ne govori nič dobrega, pa se jim zato izkazuje milost, če se o njih molči.«

Nekateri potniki so se po prihodu v Dalmacijo odločili za nadaljevanje poti po notranjosti v Carigrad. Pot jih je vodila iz Dubrovnika v Fočo in nato preko Pljevlja, Novega Pazarja v Niš in Sofijo (Henry Autell, 1585; Harry Cavendish, 1589, ki je na poti med Pljevljo in Novim Pazarjem obiskal manastir Mileševo, kjer je videl relikvije svetega Save), ali pa iz Splita preko Duvanjskega polja in Konjica v Sarajevo in nato preko Valjeva v Beograd (Henry Blount, 1634; v obratni smeri Peter Mundy, 1620). Pot po notranjosti je bila bolj nevarna kot po morju, možna le z oboroženim turškim spremstvom.

Druge zelo pomembna smer potovanj je bila z Dunaja po/ob Donavi v Beograd in nato preko Niša in Sofije v Carigrad. To je bila pot ambasadorjev in pomembnih državnih delegacij, večkrat tesno povezana z važnimi zgodovinskimi dogodki. Pravzaprav je v Leventalovi zbirki potopisov več angleških potnikov, ki so potovali iz Carigrada na Dunaj kot pa v obratni smeri. Že 1596 je šel tod

¹ Zdenko Levental: *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka*, založba Dečje novine, Gornji Milanovac 1989, 332 str. V ZČ 45, 1991, št. 1, str. 158–160 je o knjigi že poročal Peter Borisov.

² Prim. tudi Rolandov spomenik v Dubrovniku.

Thomas Glover, ki je skupaj z angleškim ambasadorjem Edwardom Bartonom³ spremljal vojsko sultana Mohameda na pohodu proti Avstriji (bil je čas tako imenovane »Dolge vojne«). Zanimivo je, da je isti Barton pred tem (v bojih za otok Rab) služil kot prostovoljec v turški vojski. Prav tako kot spremljevalec angleškega ambasadorja Paula Pindarja je 1620 potoval iz Carigrada v Beograd Peter Mundy, ki je nato nadaljeval pot preko Valjeva v Split in Benetke. V Zadru je videl več sto angleških vojakov, ki so bili tam, da pomagajo Benetkam. – Leta 1665 je Paul Rycout, angleški konzul v Smirni, šel v Beograd po nalogu angleškega ambasadorja v Carigradu, da bi imel razgovore z velikim vezirjem, ki se je po porazu pri Monoštru utaboril v Beogradu skupaj s svojo vojsko. Leta 1786 je potoval v isti smeri sicer ne podrobneje poznani Saviour Lusignan in v dvajsetih letih XIX. stoletja neimenovani potnik (o njem poroča George Keppel 1829), ki je na poti skozi Srbijo že lahko uporabljal dobro novo cesto, ki jo je dal zgraditi knez Miloš.

Prvi potnik preko Srbije v Carigrad je bil Henry Blount, ki je 1634 prispel v Beograd iz Splita preko Sarajeva. Od Beograda je nadaljeval pot skupaj z vojsko Murata paše ter je tako imel priliko opazovati turško vojsko med bojnim pohodom. – Po bitki pri Monoštru in miru v Vasvaru je šla z Dunaja v Carigrad velika avstrijska delegacija pod vodstvom grofa Walterja Leslieja, po rodu Škota. Nesla je darove sultanu in se v Turčiji dogovarjala o osvoboditvi vojnih ujetnikov. O poti poroča John Burbury, član delegacije. – Najzanimivejše pričevanje iz te dobe je delo Edwarda Browna, ki je sicer tudi znan zaradi svoje poti po Sloveniji. Leta 1668 je šel z Dunaja preko Ogrske, Srbije in Makedonije v Larisso v Tesaliji, kjer se je mudil sultanov dvor. Na Ogrskem je na njega napravilo velik vtis dejstvo, da so celo kočijaži znali govoriti latinsko. V Prilepu omenja grad Kraljevića Marka, ki ga je tamkajšnje ljudstvo slavilo. Na povratku preko Kosovega polja se spominja bitke na Kosovu in smrti sultana Murata: tega je baje Obilić ubil, ko si je Murat ogledoval mrtevce na bojišču in se pri tem približal Obiliću, za katerega je mislil, da je mrtev. – Leta 1691 je William Hussey, na novo imenovani angleški ambasador pri Porti, na poti z Dunaja imel v Beogradu razgovore z Ahmetom pašo, poveljnikom Srbije, radi možne sklenitve miru. – Slavna so pisma Lady Mary Wortley Montagu, ki jih je 1717 s poti preko Ogrske in Srbije pisala v Anglijo, med drugim pesniku Alexandru Popu. Bila je žena angleškega ambasadorja Edwarda Wortleyja Montaguja, katerega je angleška vlada zadolžila, da dela na sklenitvi miru med Avstrijo in Turčijo. S poti preko Srbije omenja popolno opustošenje podeželja.

Slika razmer pod Turčijo, kot jo dajejo angleški potopisci, ni povsem enovita. Kar precej Angležev s simpatijo gleda na turško vladavino in na turški imperij (na primer Rycout, Browne). Prehod preko avstrijsko-turške meje, ki je bila najprej pri Moči na Slovaškem in nato v Zemunu, s pregledom potnih dokumentov in s carino, skoraj spominja na moderno mejo. Vsi poudarjajo versko toleranco pod Turki, ki je prišla zlasti do izraza v odnosu do Židov, pa tudi v odnosu do pravoslavne cerkve. Nasproti temu omenja Lady Montagu preganjanje protestantov pod avstrijsko oblastjo na Ogrskem po turškem umiku, po porazu pred Dunajem 1683. Mnogi poudarjajo disciplino in red v turški vojski; vojska na pohodu niti ni ropala niti napadala deklet (Blount, Rycout). Hvalijo osebno čistočo Turkov in lepoto javnih stavb, a istočasno govore o zanikrosti njihovih bivališč. Kazni so bile pod Turki hitre in krute. Mnogi omenjajo trupla, nabita na kole, ki so jih videli ob poti. Toda tem kaznim so bili izpostavljeni tudi Turki sami. Ljudje so se bali kazati svoje premoženje, ker bi jim ga takoj začeli jemati z visokimi davki, ali pa bi ga kar zaplenili. Zelo slabo je bilo urejeno dedno pravo. Trgovina je bila predvsem v rokah Armencev, bolj kot Židov. Izgleda, da so bile razmere vendarle bolj urejene v Bolgariji, kjer je poljedelstvo dovolj dobro uspevalo in kjer je bila tudi osebna varnost večja. V Srbiji pa so se razmere zelo poslabšale zlasti v XVIII. stoletju.

Posebej nas seveda zanimajo potniki po Sloveniji in po Hrvaškem Zagorju. Leta 1595 je potoval iz Avstrije preko Koroške v Italijo Fynes Moryson, ki je bil nekaj časa profesor v Cambridgeu, kasneje visok uradnik na Irskem. Omenja goščavost ljudi pri Št. Vidu na Glini in pove, da ljudje pri Beljaku govorijo vendski jezik, ki je po njegovem mnenju jezik nekdanjih Vandalov.

Leta 1664 si je ogledal rudnik živega srebra v Idriji Walter Pope, sicer profesor na univerzi v Oxfordu in eden prvih članov angleške Kraljeve družbe.^{3a}

Leta 1669 je obiskal Slovenijo zdravnik Edward Browne, član Kraljeve družbe, o čemer se je pri nas že veliko pisalo.⁴ Preko Št. Vida na Glini in Gosposvetskega polja je prišel v Celovec, kjer je bil gost grofa Leslieja, in nato preko Ljubelja v Ljubljano, kjer ga je sprejel gospod Toš, po rodu Škot, ki je živel v Ljubljani kot lekarnar. Obiskal je tudi Cerkniško jezero, Idrijo in Gorico.

³ Edward Barton je bil po vrsti drugi angleški ambasador v Carigradu.

^{3a} Objavil tudi Veselin Kostić: *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700 godine*, Beograd 1972, str. 339–341.

⁴ Janko Kotnik: *Potovanje Angleža. Potopis Edwarda Browna po slovenskih deželah leta 1669*, *Mladika* 9 (1928), 172–177. – Sergij Vilfan: *Novo gradivo iz Brownovega potopisa*, *Kronika* 1 (1953), 57–60. – Janez Šumrada: *Valvasorjev angleški sodobnik Edward Browne v slovenskih deželah leta 1669*, *Valvasorjev zbornik*, ur. Andrej Vovko, SAZU, Lj., 1990, str. 54–102. Iz studije Janeza Šumrade izhaja, da se je Browne srečal z grofom Lesliejem šele, ko se je vračal iz Slovenije nazaj na Dunaj. Vsekakor grof Leslie, ki ga je Browne srečal v Celovcu, ni identičen z grofom Walterjem Lesliejem, ki je po miru v Vasvaru vodil avstrijsko delegacijo v Carigrad, o čemer poročam zgoraj. Grof Walter Leslie je namreč po povratku iz Carigrada dne 2. marca 1667 na Dunaju umrl. Browne je bil v Celovcu leta 1669. – Za Browna prim. tudi v op. 1 omenjeno recenzijo Borisova v *ZC* 45/1991.

Pri nas je prav tako že poznano potovanje Simona Clementa leta 1715 skozi severozahodno Hrvaško in Slovenijo.⁵ Avtor Simon Clement ni identificiran. Zanimalo ga je gospodarstvo, zlasti vinarstvo. Z Dunaja je preko Kaniže prišel v Legrad, kjer je slišal o pridobivanju zlata iz peska reke Drave. Preko Hrvaškega Zagorja, kjer je v skoraj vsakem večjem kraju videl viseti tudi po več obsojencev na vislicah, je prispel v Zagreb. Ko gre preko Save pri Zagrebu, pravi, da gre na Hrvaško. V Karlovcu mu je vršilec dolžnosti komandanta mesta, »D'Augsberg«, prepovedal nadaljevati pot proti Reki, zato je šel preko Novega mesta, Dobropolja in Cerknice v Trst in Gorico, od koder se je preko Ajdovščine in Ljubljane vrnil na Dunaj.

Leta 1736 je potoval po Sloveniji Richard Poccocke, kasneje visok cerkveni dostojanstvenik na Irskem. V Ptuj je prišel preko Hrvaškega Zagorja. Smeri njegovih potovanj po Sloveniji iz objavljenega teksta ni mogoče zanesljivo rekonstruirati. Obiskal je Celje, kjer omenja palačo celjskih grofov, Gosposvetsko polje (pri tem navaja Aeneja Silvija kot avtorja popisa ustoličevanja koroških vojvod), Ljubljano, Cerkniško jezero, Idrijo, Trst in Istro vse do Pule. – Beležke s potovanja po Hrvaškem Zagorju in Sloveniji je naredil tudi Poccockov spremljevalec Jeremy Milles.⁶

Leta 1814 je potoval po hrvaškem Medjimurju in Podravini Richard Bright, londonski zdravnik, po poreklu Škot. Bil je odličen opazovalec življenjskih pogojev kot tudi gospodarskih in družbenih razmer. Tudi on omenja izpiranje zlata iz peska reke Drave, govori pa tudi o razvoju čebelarstva v Avstriji po 1769; ta odlomek bi lahko bil zanimiv tudi za Slovenijo, pa žal v naši knjigi ni ponatisnjen v celoti (str. 246).

Končno je zelo zanimivo doslej pri nas še nezabeleženo potovanje sicer neidentificiranega Edmunda Spenserja, verjetno leta 1835, iz Gradca preko Ljubljane v Postojno, Predjamski grad, Idrijo in Trst. Ob Celju omeni tudi bližnjo Rogaško Slatino, za celjsko področje pa predvideva velik gospodarski razvoj, ko bodo po Savinji začele voziti parne ladje. Za Postojnsko jamo domneva, da del njene vode odteka proti Jadranskemu morju, saj je za časa Napoleona baje neki Petitpierre po dolgem tavanju po podzemeljskih jamah, v katere je vstopil pri Postojni, prišel končno zopet na dan v okolici Trsta. Mišljen je tu Timav. Spenser citira Valvasorja (sicer netočno), govori o človeški ribici, v zvezi z Idrijo pa omenja tudi izdelavo čipk in klobukov. Za Trst ve povedati, da je tam precej Angležev.

Leventalova knjiga je zanimivo branje, pa tudi pomemben vir za raziskave ne le zgodovine kulturnih stikov med Anglijo in našimi kraji, pač pa tudi za našo lastno politično, kulturno in socialno zgodovino. Knjiga prvič zbere te sicer zelo raztresene in težko dosegljive tekste. Za Slovenijo je knjiga pomembna, ker prinaša več doslej pri nas nepoznatih angleških potopisov skozi Slovenijo. Pri knjigi pa bo marsikoga motila fonetična transkripcija angleških imen, katerih originalne pisave se večkrat iz knjige same ne da rekonstruirati. Naša krajevna imena, ki so v angleških zapisih ponovno komaj razpoznavna, so v sedanjzi izdaji prevedena v imena, ki so sedaj pri nas v rabi, bralcu pa žal ni omogočeno, da bi sam še enkrat preveril pravilnost prevoda; to bi bilo mogoče, če bi urednik dodal pri vsakem prevedenem krajevnom imenu v oklepaju še njegovo obliko v angleškem tekstu. Kljub takim in podobnim pomislekom pa bo knjiga kot zbirka avtentičnih tekstov marsikomu v pomoč pri njegovem raziskovalnem delu.

* *

Leventalova knjiga nudi dobro osnovo, da moremo specialno za Slovenijo njegov pregled dopolniti s podatki še o drugih angleških potnikih pri nas v navedenem razdobju. Ti podatki so bili objavljeni v raznih virih, pa jih Levental ne omenja. Doslej pri nas tak pregled še ni bil narejen.

Že prvi tak potnik je izjemno pomemben. Leta 1601 je potoval preko Benetk, Kopra in Ljubljane v Gradec takrat približno dvajsetletni John Smith. V Gradcu se je pridružil avstrijski vojni edinici, ki ji je poveljeval »baron Kisell«, general artilerije. Pod njegovim poveljstvom se je udeležil bitke, s katero so pregnali Turke, ki so oblegali utrjeni kraj »Olumpagh«. Kasneje se je boril proti Turkom še na Ogrskem in v Romuniji, bil ujet in odpeljan v suženjstvo v Carigrad, od koder je preko Kavkaza pobegnil in se končno vrnil v Anglijo. 1607 se je pridružil skupini Angležov, ki so ustanovili prvo angleško naselbino v Severni Ameriki, več kot deset let pred prvimi puritanskimi

⁵ Tihomir Gjorgjević: Putovanje Simona Klementa kroz severozapadne krajeve naše zemlje 1715 godine, ČZN 16 (1920/21), 79–104.

⁶ Levental v zvezi s potovanjem Jeremija Millesa po Hrvaškem Zagorju uporablja beležnico s poti, ki krije čas od 24. maja 1736 do 29. junija 1736 in jo v več zvezkih hrani knjižnica Britanskega muzeja pod signaturo: *Milles's Travels, Original Manuscript. Mus. Brit. Jure Empt. ADD 15.764 Plut CLXXXI, B*. Rokopis je našel znani beograjski anglist Vladeta Popović in ga objavil v *Glasniku istor. društva u Novom Sadu* 8 (1935), 99–101. – Pred kratkim je Catherine Carmichael prav tako pisala o Millesovem potovanju, in sicer o njegovi poti po Sloveniji, z glavnim poudarkom na obisku Cerkniškega jezera, v razpravi: Angleška gentlemana na potovanju po slovenskih krajih leta 1737, *Zgodovinski časopis* 45, 1 (1991), 41–46. Pri tem se sklicuje na Millesovo korespondenco s škofom iz Waterforda, Irska, ki jo hrani Britanska narodna knjižnica pod signaturo: *The Letters of Jeremiah Milles to the Bishop of Waterford, British Library Manuscript, ADD 15.774*. Na podlagi signatur sklepam, da gre za dva različna rokopisa, ki nista identična, pač pa sta med seboj tesno povezana. Sigurno je, da gre za isto potovanje po Hrvaškem Zagorju in Sloveniji. Levental ga stavi v leto 1736, Carmichaelova v leto 1737. Eno izmed teh dveh datiranj je očitno napačno. Ker se Carmichaelova sklicuje na datume, označene na čelu pisem, mislim, da je bolj verjetna njena datacija. Nedvomno bi bilo treba ves material v zvezi s potovanjem Poccocka in Millesa še enkrat pregledati.

priseljenci, ki so prišli v Plymouth šele 1620. Odločilno je prispeval, da je kolonija v Virginiji, na kraju, kjer se je kasneje razvilo mesto Jamestown, premagala začetne hude težave radi pomanjkanja hrane. Na neki ekspediciji, ki je iskala živež, so ga Indijanci ujeli in obsodili na smrt, toda princesa Pokahonta ga je rešila v zadnjem trenutku. Po povratku v Anglijo je s svojimi številnimi objavljenimi deli bistveno prispeval k popularizaciji angleške kolonizacije v Severni Ameriki. Uvedel je ime Nova Anglija za to angleško interesno področje; to ime se je obdržalo do danes. Zaradi njegovih publikacij imenuje ameriška literarna zgodovina Johna Smitha »očeta« ameriške književnosti.

Zaradi Smithove nenavadne življenjske usode, polne nenadejanih rešitev, mnogi znanstveniki dvomijo v verodostojnost vseh njegovih avtobiografskih navedb. Zato je njihovo preverjanje zelo važno. Doslej ni bilo mogoče z gotovostjo identificirati kraja Olumpagh. Znanstveniki so pod tem imenom videli Gornjo Lendavo (Ober Limbach), Spodnjo Lendavo ali morda celo Cmurek.⁷ Na vsak način gre za pomembnejši utrjeni kraj ob večji reki (Muri ali Rabi) v slovensko-avstrijsko-madžarskem mejnem področju. Ime je gotovo v osnovi nemško, kar priba končnica -pagh, ki odgovarja nemški končnici -bach, »potok«. Baron Kisell je gotovo član ljubljanske plemiške rodbine Khisslov. Navadno se v tej zvezi misli na barona Janeza Jakoba Khissla, ki pa je bil le podpolkovnik in upravnik notranjeavstrijskega dvornega vojnega sveta. Vedno bolj pa se nagibam k misli, da je mišljen v resnici njegov brat baron Vit Khissl, general, od 1603 poveljnik hrvaške Vojne krajine s sedežem v Karlovcu. Žal pa za njega manjkajo podrobnejši biografski podatki pred tem časom. Vsekakor pa omemba barona Khissla dokazuje, da so Smithovi podatki v zvezi s Slovenijo verodostojni. – V slovenski književnosti se ime Johna Smitha prvič javi v knjigi Friderika Barage *Popis navad in sadershanja Indijanov Polnozhne Amerike* (Ljubljana 1837), v prevodu Jožefa Keka.⁸ Tu je v grafiki, ki stoji pred naslovno stranjo knjige, prikazan ujeti John Smith, ki ga Pokahonta rešuje pred smrtjo, s katero mu groze obdajajoči ga Indijanci. Pod sliko je značilen tekst: »Pokahonta ohráni kapitana Janesa Šmita per shivljenji«. Baraga pač niti približno ni mogel slutiti, da je v njegovi sliki upodobljen John Smith bil kar dovolj dober poznavalec tudi Ljubljane.

Edward Browne v svojem že omenjenem potopisu (objavljen 1673, obiskal Slovenijo 1669) omenja, da je videl v seznamu obiskovalcev, ki so bili pred njim v Idriji, malo Angležev, a med njimi da je bil malo pred njim Evelyn. Morda je s tem mišljen John Evelyn (1620–1706), ki je znan v angleški literarni zgodovini kot avtor obširnega in kulturnozgodovinsko pomembnega dnevnika. Mnogo je potoval po Evropi, toda v njegovem dnevniku ni beležke, da bi kdajkoli bil v Idriji, niti da bi kdaj prišel v stik s Slovenijo.

Leta 1702 je bil ponovno pri nas Edmund Halley, astronom in geofizik, znan po tem, da se po njem imenuje slavni komet iz 1682, Halleyjev komet. Prišel je v Avstrijo po povelju kraljice Ane, da najde ob jadranski obali pod avstrijsko kontrolo primerno pristanišče, kjer bi angleška mornarica mogla varno prezimovati. Bil je čas španske nasledstvene vojne, ko sta bili Anglija in Avstrija zaveznici proti Španiji in Franciji. Halley je prišel v Trst preko Dunaja in si ogledal jadransko obalo od Trsta do Karlobaga, podrobno pa je izmeril pristanišča v Trstu, Reki in Bakru. Kot nagrado za dobro opravljeno delo je dobil po povratku v Anglijo na priporočilo Isaaka Newtona profesuro za matematiko na univerzi v Oxfordu.⁹

Leta 1734 so se ustavili v Ljubljani trije sicer imensko nepoznani Angleži. O njihovem potovanju po Evropi priča rokopis v lasti Earla iz Oxforda pod naslovom *The Travels of Three English Gentlemen, from Venice to Hamburg, Being the Grand Tour of Germany, in the Year 1734*. Tekst iz tega rokopisa je bil objavljen 1745 v Londonu v četrtem zvezku antologije *The Harleian Miscellany: or, a Collection of Scarce, Curious, and Entertaining Pamphlets and Tracts*. V zvezi s svojim bivanjem v Ljubljani potniki poročajo, da so slišali, da v okolici Ljubljane pustošijo vampirji. To so mrtveci, ki jih oživlja zli duh. Ponoči se dvigajo iz grobov in srkajo kri živih, ki nato umrejo. V tem odlomku se prvič pojavlja beseda vampir v angleški književnosti, v kateri je pozneje igrala izredno pomembno vlogo. Tradicija o vampirjih je torej prvič prišla v angleščino preko Ljubljane.¹⁰

Leta 1755 je potoval iz Nemčije v Italijo, kamor je šel na študij v Padovo, Oliver Goldsmith (1728–1774), avtor slavnega romana *Župnik wakefieldski*. Svoje slabe vtise o Koroški je kratko izrazil v uvodnih verzih daljše pesmi *The Traveller* (1764).

⁷ J. Franz Pichler: Captain John Smith in the light of Styrian sources, *The Virginia Magazine of History and Biography* 45 (1957), 332–352. – Janez Stanonik: Captain John Smith in Slovenia, *Slovene Studies* 11, 1–2 (1989), 25–32.

⁸ Nova izdaja: Friderik Baraga: *Zgodovina, značaj, nravi in šege severno-ameriških Indijancev*, prevedel Vlado Fajdiga, uvod napisal Vilko Novak, Celje 1970, založba Mohorjeva družba. Iz tega Baragovega – oziroma Kekovega – Janeza Smitha so poznejši raziskovalci življenja in dela Friderika Barage naredili Jakoba Smitha. Franc Jaklič govori o »ujetem belokoču Jamesu (Džemsu) Smithu«: prim. Franc Jaklič: *Misijonaski škof Irenej Friderik Baraga*, Celje 1931, str. 122. To so povzeli tudi drugi baragoslavci.

⁹ A. H. Cook: Halley in Istria, 1703, Navigator and Military Engineer, *The Journal of Navigation* (Royal Institute of Navigation), 37, No 1 (1984), 1–23.

¹⁰ Wolfgang Lottes: Dracula & Co. Der Vampir in der englischen Literatur. *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* – 135, 2 (1983), 285–291, glej str. 287.

Leta 1796 je potoval preko Slovenije z Dunaja v Italijo John Bacon Sawbrey Morrirt (1771–1843), raziskovalec antike, tudi Troje. O tej poti priča kratka beležka v njegovi korespondenci.¹¹

Sredi avgusta 1800 se je ustavil v Ljubljani na poti preko Slovenije Lord Horatio Nelson, »Zmagovalec pri Abukirju«. Bil je v družbi z Lady Hamilton in njenim možem. Ljubljanski filharmoniki so jim priredili glasbeno akademijo, na kateri so predvajali Haydnovo v Angliji zloženo »Vojaško simfonijo« ter italijansko arijo »La virtù brittana«. ¹²

Morda najznamenitejši Anglež (seveda z izjemo Lorda Nelsona), ki je v prvi polovici XIX. stoletja obiskal Slovenijo, je bil Sir Humphry Davy (1778–1829). Kot kemik je Davy med najpomembnejšimi znanstveniki, ki jih je kdajkoli dala Anglija. Prvi je uporabljal električni (galvanski) tok pri kemičnih analizah, kar mu je omogočilo, da je odkril celo vrsto dotlej neznanih kemičnih elementov (natrij, kalij 1807; kalcij, stroncij, barij in magnezij 1808; odkril je tudi, da je klor element). Leta 1815 je iznašel varnostno svetilko za premogovnike, ki se po njem imenuje Davyjeva svetilka. Od 1807 je bil tajnik Kraljeve družbe in od 1820–1827 njen predsednik. Davyjev znanstveni naslednik je bil prav tako slavni Michael Faraday. Davy je bil tudi pisatelj: najbolj znani njegovi literarni deli sta *Salmonia: or, Days of Fly Fishing* (London 1828), ki govori o ribolovu, ter *Consolation in Travel: or, the Last Days of a Philosopher* (London, 1831).

Sir Humphry Davy je bil vnet obiskovalec Ljubljane in njene okolice. V začetku julija 1818 je potoval preko Gorenjske in Ljubljane v Gorico. Leta 1827 je bil v Ljubljani od 19. aprila do 23. maja in nato zopet od 11. avgusta do začetka septembra. Leta 1828 je prišel v Slovenijo v spremstvu zdravnika Johna Jamesa Tobina, ki je tudi objavil svoj potopis skozi Slovenijo.¹³ To tretje bivanje Davyja v Sloveniji je trajalo z daljšimi in krajšimi presledki, ko je delal še izlete po Avstriji in v Trst, od 4. maja do 31. oktobra 1828, ko je odpotoval v Rim, kjer je pisal svoje poslednje delo *Consolation in Travel* ter delal načrte za ponovno vrnitev v Ljubljano; bolezen pa ga je prisilila, da se je odločil za povratek v Anglijo, a je na poti, v Ženevi, umrl. V Ljubljani je Davy živel v gostilni Dettela v Frančiškanski ulici, na katero se je zelo navezal. Domača hči je menda po njem celo nekaj dedovala. Poznal se je tudi z Žigom Zoisom. Zahajal je v ljubljansko okolico na lov, delal pa je tudi izlete na Bled, v Bohinj, Gornjo Savsko dolino in Trento. V Ljubljani je spisal povest iz Irske *Poslednji O'Donoghue*.¹⁴

Leta 1828 je potoval preko Trsta in Ljubljane na Dunaj ameriški pesnik Henry Wadsworth Longfellow. V svoji beležnici je napravil skeč kmeta iz okolice Trsta v tipični slovenski narodni noši, napravil pa si je tudi kratke zapise s poti, ki jih je deloma objavil v romanu *Outre-Mer*.¹⁵

Leta 1863 je slavni angleški pisatelj William Makepeace Thackeray objavil v zbirki *Roundabout Papers* črtico pod naslovom *On Two Children in Black*. Povest se deloma dogaja na vožnji iz Trsta preko Ljubljane v Gradec. Thackeray je torej sigurno tudi sam potoval po tej poti, vendar nam podrobnosti o njegovem potovanju niso dovolj dobro znane.¹⁶

Naš pregled angleških potovanj skozi Slovenijo do srede XIX. stoletja sigurno ni popoln in pričakujemo lahko, da bodo bodoče raziskave dale še marsikaj nov podatek. Kljub temu pa se osnovna spoznanja, do katerih se moremo dokopati že sedaj, verjetno ne bodo bistveno spremenila. Slovenija je predvsem prehodno ozemlje, na poti iz Italije na Dunaj ali nazaj. Centralna os je pot iz Trsta preko Ljubljane na Dunaj. Možno je bilo seveda tudi potovanje z Dunaja preko Brucka in Celovca v Italijo: tudi tod so mogli angleški potniki priti v stik s Slovenci, vendar nam je o njih le malo znanega. Mesto, ki v citiranih potopisih že v tem času igra osrednjo vlogo, je Ljubljana. Presenetljivo pa je, kako se v njih vsaj enkrat pojavlja še cela vrsta drugih slovenskih krajev: Maribor, Ptuj, Celje, Celovce, Kranj, Bohinj, Bled, Jesenice, Trenta, Gorica, Trst, Ajdovščina, Koper, Cerknica, Trebnje, Postojna in Novo mesto. Mogli pa bi jih našli še precej več. Kar dva potnika – Edward Browne in Richard Pococke – se ob obisku Gospe svete spomnita ustoličevanja koroških vojvod ter se pri tem sklicujeta na Aeneja Silvija Piccolominiya, ki se zdi, da je bil prvim angleškim potnikom pri nas glavni vir informacij o naših krajih. Kasneje ga je zamenjal Valvasor, katerega poznajo Richard Pococke, Sir Humphry Davy, John James Tobin ter Edmund Spenser, moral pa je biti znan še komu.

Angleške potnike, ki potujejo preko Slovenije, zanimajo poleg pokrajine same in kraških pojavov ter gor in rek še zlasti poljedelstvo in vinarstvo, sploh gospodarstvo, prometne povezave,

¹¹ Catherine Carmichael: Angleška gentlemana na potovanju po slovenskih krajih leta 1737, *Zgodovinski časopis* 45, 1 (1991), 41–46, glej str. 42.

¹² Viktor Steska: Nelson v Ljubljani, *IMK* 15 (1905), 170; Dragotin Cvetko: *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem*, zv. II, Ljubljana 1959, str. 100–101 in 355 op. 114.

¹³ John James Tobin: *Journal of a Tour in 1828–29 through Styria, Carniola, and Italy whilst accompanying the late Sir Humphry Davy*, London 1832.

¹⁴ August Dimitz: Sir Humphry Davy's Reisen in Krain, *Blätter aus Krain* V (1861): No. 35 (31. 8. 1861) – No. 41 (12. 10. 1861). – Viktor Steska: Sir Humphry Davy na Slovenskem v l. 1818–1828, *Slovenec*, 16. 11. 1926. – Janez Šumrada: Angleška potopisna v slovenskem alpskem svetu leta 1828, *Planinski vestnik* 84, št. 7 (1984) 291–296 in št. 9, str. 394–398. – Prim. tudi v op. 1 omenjeno recenzijo Borisova v *ZČ* 45/1991, str. 160.

¹⁵ Janez Stanonik: Potovanje Longfellowa skozi Slovenijo leta 1828, *Slovenski etnograf* XVIII–XIX (1965–1966), 123–128.

¹⁶ Igor Maver: Potovanje W. M. Thackeraya preko slovenskih krajev, *Jezik in slovstvo* 34 (1958/59), 136–140.

socialne razmere, poleg tega pa tudi sledovi antike, arhitektura, varnost potovanja. Tisti potniki, ki izrecno pridejo v Slovenijo radi kakšne tukajšnje znamenitosti, obiščejo predvsem Cerkniško jezero in rudnik živega srebra v Idriji. Zanimanje za Postojno se začne z začetkom XIX. stoletja. Sir Humphry Davy in njegov spremljevalec sta bila prva, ki jih je pritegnil slovenski alpski svet. Kot znanilca nove dobe, ki ima globlji smisel za naravne lepote, sta prepotovala dolinska področja, ki obdajajo Julijske Alpe, od Bohinja in Bleda pa do Gornje Savske doline in preko Vršiča v Trento in k izviru Soče. Zanimivo je, da Tobin področje Bohinja imenuje »romantično« (20. maj 1828), kar je v angleščini zelo zgodnja uporaba tega pridevnika za oznako alpske pokrajine. – Kljub dejstvu, da se je večina angleških potnikov samo bežno seznanila z našimi kraji na prehodu skozi Slovenijo, najdemo vendarle neke literarne reminiscence tudi v njihovih delih (Longfellow, W. M. Thackeray).

Pri pregledu zgodovine stikov Angležev s Slovenijo pa moramo upoštevati še dejstvo, da so Angleži lahko vzpostavili stike s Slovenci zlasti tudi v Trstu, včasih celo v kakem drugem kraju v severovzhodni Italiji (Benetke!). Trst kot pomemben trgovski in prometni center ima svojo lastno zgodovino stikov z Anglijo, ki je vsaj deloma raziskana.¹⁷ Od konca XVIII. stoletja dalje najdemo v Trstu manjšo kolonijo Angležev, ki se je naselila predvsem na področju Sv. Vida (S. Vito). Pomen Trsta kot kulturnega središča, v katerem najdemo tudi topogledno izjemno pomembne Angleže, se strmo dvigne v drugi polovici XIX. stoletja ter traja do izbruha prve svetovne vojne. Gre torej za čas po dobi, ki smo jo obravnavali v naši študiji. Vendar naj omenim na tem mestu, da so v drugi polovici XIX. stoletja živeli v Trstu Alexander Wheelock Thayer, ameriški konzul 1865–1882, znan kot raziskovalec življenja in dela Beethovna; Charles Lever, angleški konzul v Trstu od 1867 do 1872, v svojem času razmeroma dobro poznan angleški pisatelj, ki pa je danes zapadel v pozabo; Richard Burton, angleški konzul v Trstu od 1872 do svoje smrti 1890, vrhunski angleški arabist, ki se je proslavil s svojimi drznimi ekspedicijami, deloma preoblečen kot Arabec, po Arabiji in v osrčju Afrike; ter pisatelj James Joyce, ki je živel v Trstu od 1905 do 1915 ter se je tu preživljal s poukom angleščine. Tako za Joycea in Burtona so znani njuni stiki s Slovenci. Richard Burton je preživljal poletne počitnice v Opčinah v Danevovi gostilni Hotel Obelisco, na kar spominja še sedaj spominska plošča, vzdana v stavbo nad vrati. V Opčinah se je tudi učil slovenščine. Tu je napravil svoj sloviti prevod *Tisoč in ene noči*, ki je izšel v 16 knjigah v Londonu med leti 1885–1888 in je kot tak sploh prvi celovit prevod tega dela v angleščino.

Končno so za nas potencialno pomembni tudi tisti Angleži, ki so se mudili v Avstriji, zlasti na Dunaju, še posebej kot angleški in ameriški ambasadorji. Kot dokaz za njihovo eventuelno pomembnost za našo kulturno zgodovino lahko navedemo Williama Stilesa, ki je bil pred marčno revolucijo ameriški ambasador na Dunaju. Pri njem je bil v službi Anton Čizman, ki je kasneje na povabilo Stilesa odšel v Ameriko, kjer je postal prvi Slovenec, ki je delal kot profesor na karkšni ameriški univerzi.¹⁸ Tudi o Angležih in Amerikancih, ki so se mudili v Avstriji, obstoji obširna literatura, vendar je ta problem še zelo nezadovoljivo raziskan.¹⁹ Med pomembnimi ambasadorji moramo omeniti slavnega ameriškega zgodovinarja Georgea Lothrop Motleya (1814–1877), ambasador na Dunaju 1861–1867).²⁰ Vsekakor je tovrstnih odprtih problemov, ki čakajo na delo novih raziskovalcev, še zelo veliko.

¹⁷ Nicolas Powell: *Travellers to Trieste*, London 1977 (Faber & Faber) 172 str.

¹⁸ Glej *Slovenski biografski leksikon* sub Zhishman Anton.

¹⁹ Kratek pregled z navedbo literature nudi Waldemar Zuacharasiewicz: *Das Bild Wiens und der Wiener im anglo-amerikanischen Schrifttum, Anglistik und Englishunterricht*, zvezek 29/30 (1986), 247–263 (Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag).

²⁰ George Lothrop Motley je zelo dobro vedel za Ljubljano. Bil je namreč na Dunaju ambasador za časa ameriške Državljanske vojne (1861–1865) ter francosko-avstrijske intervencije v Mehiki v podporo Maksimilijana, mlajšega brata cesarja Franca Jožefa, za cesarja Mehike (1864–1867). Oba dogodka sta seveda medsebojno globoko povezana in poznavanje njunega ozadja bi moglo deloma osvetliti delo Slovencev v ZDA v prvi polovici XIX. stoletja. Za časa mehiške krize je bila Ljubljana za celo avstroogrsko monarhijo glavno zbirališče prostovoljcev, ki so odhajali v Mehiko, da bi tam podprli cesarja Maksimilijana. O tem je bila seveda obeščena tudi ameriška obveščevalna služba. Leta 1866 je bilo v Ljubljani okoli 800 prostovoljcev, ki so se pripravljali za pot preko oceana. Zaradi tega je ameriški zunanji minister in eden izmed najožjih sodelavcev predsednika ZDA Abrahama Lincolna, William Henry Seward, zahteval od Motleya, da opozori avstrijsko zunanje ministrstvo, da bo Amerika pretrgala diplomatske stike z Avstrijo in da bo Motley kot ambasador zapustil Dunaj, čim bi se ti prostovoljci vkrcali na ladje v Trstu. Medtem pa so severne države v boju z južnimi zmagale in prisilile Francijo, da je umaknila svojo vojsko iz Mehike. Zaradi tega tudi odhod avstrijskih prostovoljcev v Mehiko ni imel nobenega smisla več. Prim.: Egon Caesar Conte Corti: *Maximilian and Charlotte of Mexico*, 2 vols., New York 1929, vol. II, str. 619.

Summary

EARLY ENGLISH TRAVELLERS THROUGH SLOVENIA

Janez Stanonik

This study is based on an evaluation of texts published in the anthology of early English travelogues through the territories of the 1918–1991 Yugoslavia that were written in the time from the second half of the XVth century till the middle of the XIXth century. The anthology has been collected by Professor Zdenko Levental, from Berne University, Switzerland (see note 1). Altogether this anthology publishes the texts by 31 travellers. The earliest travellers were pilgrims to the Holy Land who went by sea from Venice along the Istrian and Dalmatian coasts to the Levant. Their interest was limited almost exclusively to the religious objects only. Towards the end of the XVIth century we can observe how a new route was searched for to Constantinople, starting from Central Dalmatia (Split or Dubrovnik) and across the interior of the Balkan Peninsula (Foča, Pljevlja, Novi Pazar, Niš to Sophia, occasionally also by way of Belgrade: (Henry Autell 1585; Harry Cavendish 1589; Peter Mundy 1620; Henry Blount 1634). Since the beginning of the XVIth century the route from Vienna along the Danube to Belgrade and then to Niš and Sophia to Constantinople prevails. This is above all the route of important state delegations and English ambassadors to Turkey. Among the most important travellers along this route mention must be made of Edward Browne (1668, to Larissa in Thessalia), and Lady Mary Wortley Montagu (1717). The attitude of these travellers through the Turkish occupied territory was often not unfriendly towards the Turkish empire. They stressed the discipline of Turkish soldiers and the Turkish religious tolerance. The situation under the Turks seems to have been worse in Serbia, especially since the end of the XVIIth century, than in Bulgaria.

A group of English travellers – eight in Levental's anthology, to which we add ten more names that are not included in Levental's book – travelled through Slovenia or northwestern part of Croatia. Here we can clearly observe, how the interests of these travellers gradually changed with the passage of time. After the early pilgrims, there followed the "philosophical travellers" who with the travel tried to widen their knowledge. Since 1662, when the Royal Society was founded they were often its members. They were interested in the traces of Roman antiquity, in local historical reminiscences, in the state of roads, safety for travellers, agriculture, production of wine, cattle breeding, woods, local ores (quecksilver in Idrija, gold in the sand of the river Drava). They were fascinated by the phenomenon of the intermittent lake of Cerknica. If such elements were absent they considered the country uninteresting. A new generation of travellers emerges by the middle of the XVIIIth century, when we can observe a deepening sense for the wonders of ancient ruins and for the beauty of the natural scenery: Robert Adam's visit to Split and the Diocletian Palace in 1757; Thomas Allason's book on Roman ruins at Pula (amphitheatre, 1829); and above all the visits of Sir Humphry Davy and John James Tobin to Ljubljana and the Julian Alps: in 1828 Tobin calls the scenery of the Lake Bohinj "romantic". Early English travellers through Slovenia used as their main source of information the work of Aeneas Sylvius Piccolomini, since the early XVIIIth century the work of Johann Weikhard Valvasor. The most notable travellers through Slovenia were John Smith (1601, he is best known at the founder of the colony of Virginia in America), Edward Browne (1669), Richard Pococke (1736?), the astronomer Edmund Halley (1702), Lord Nelson with Lady Hamilton and her husband (1800), Sir Humphry Davy (1818, 1827, 1828), Henry Wadsworth Longfellow (1828), William Makepeace Thackeray (the date of his visit is not reliably known). We must take also into consideration the fact that a possibility to establish contacts with Slovenes existed also in Trieste where an early colony of English settlers developed in the region of St. Vito, and where since the second half of the XIXth century lived a series of distinguished English and American authors, among them especially Charles Lever (1867–1872), the famous Arabist Richard Burton (1872–1890), and James Joyce (1905–1915). Important for Slovenia were also occasionally English and American ambassadors to Vienna.